

УДК 74.004.5/52.14

Світлана **Лупій**

кандидат мистецтвознавства, професор кафедри історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв

Володимир Черкасов: митець, педагог

Анотація. У статті розглядається творчість митця і педагога В.І. Черкасова, подається мистецтвознавчий огляд його живописних творів, виконаних у різних жанрах. Відзначається, що його живописна манера формувалася під впливом львівської школи, що орієнтувалася на модерні течії початку ХХ ст., і харківську, що схилилась до реалістичного мистецтва другої половини ХІХ ст. У статті охоплено практично весь живописний творчий доробок митця, виявлені його художні концепції

Ключові слова: львівська живописна школа, методика викладання, портрет, пейзаж, натюрморт, колорит, композиція.

У музеї Львівської національної академії мистецтв було відкрито виставку творів відомого львівського живописця і графіка, заслуженого художника України Володимира Черкасова, присвячену 90-літтю від дня народження. Виставка камерна і не охоплює величезного обсягу його творчості, проте тут представлені портрети, пейзажі, натюрморти, рисунки, акварелі – види і жанри, незмінні від початку його творчого шляху та в роки зрілої творчості, коли повною мірою розкрилася багатогранність живописного обдарування митця, своєрідність його образно-пластичних концепцій, в яких утвердилося прагнення відтворити навколишній світ у всьому багатстві кольорової гармонії фарб.

Володимир Черкасов народився 29 червня 1929 р. у Харкові. Незабутні спогади далекого дитинства пов'язані з матір'ю, її чудовим голосом і піснями, які вона співала на вечорах у клубі, де працював батько. Від мами він успадкував не лише зовнішні риси: йому передалась її любов до пізнання прекрасного, працьовитість, доброзичливість. Яскраві дитячі вра-

ження були пов'язані зі сценою, декораціями, спектаклями, музикою. Театральне дійство захоплювало, будило фантазію, бажання самому долучитися до чарівного світу мистецтва сцени. 1940 року вся родина переїздить до Тернополя, де і застала їх Друга світова війна.

Закінчував школу Володимир вже у Львові. Це місто вразило його своєю самобутньою красою, полонило архітектурою, парками, руїнами старого замку на Замковій горі. Відтоді Львів для нього назавжди став взірцем європейського міста. І згодом, вже у зрілому віці, перебуваючи за кордоном та вдивляючись в обличчя західних столиць, він завжди шукав у них знайомі риси рідного міста. Саме у Львові у нього пробудилося бажання малювати. Він береться за олівець, акварель, замальовує Оперний театр, Личаківські пам'ятники, будинок, у якому жив і працював Олекса Новаківський, величаві ансамблі Святоюрського собору та Успенської церкви. Його мистецькі зацікавлення знайшли підтримку в знайомого харківського художника В. Дудника, і від 8-го класу Володимир почав відвідувати, як вільний слухач, Львівське училище прикладного та декоративного мистецтва ім. І. Труша (тепер – Львівський коледж декоративного та ужиткового мистецтва ім. І. Труша). Там відбулася його перша зустріч зі старою генерацією львівської мистецької інтелігенції – Романом Сельським, Олексою Шатківським, Василем Цьонем, Миколою Федюком, у яких він отримав добру професійну підготовку.

1948 року В. Черкасов, успішно склавши вступні іспити, став студентом графічного відділення новоствореного Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва (тепер – Львівська національна академія мистецтв). Тут він продовжив своє навчання у Р. Сельського, О. Шатківського, С. Гебус-Баранецької, теорію стилів вивчав у відомого львівського історика мистецтва П. Жолтовського. Ці художники, творчість яких формувалась у 1920–30-х рр., в епоху стрімкої інтеграції авангардних течій західноєвропейського мистецтва в живопис львівських митців, мали великий вплив на тогочасну студентську молодь. Люди високої європейської культури, вони ставилися до студентів як до молодших колег, яким передавали свій творчий досвід. Спілкування з ними в аудиторіях, творчих

майстернях вже само по собі було мистецькою школою і значно розширяло уявлення про роль традицій у мистецтві, які в тогочасній офіційній ідеології звужувалися до визнання лише російського передвижництва. У ці роки В. Черкасов захоплюється західноєвропейським живописом і графікою XVI – XVII ст. – Дюрером, Кранахом, Гольбейном, Веласкесом, Ель Греко, зачитується «Щоденником» Делакруа. Творчу уяву будили розповіді педагогів про Сезана, Пікассо, імпресіоністів, творчість яких у тоталітарній країні вважалась особливо «небезпечною», «шкідливою» для мистецтва соцреалізму. Володимир Черкасов згадує, як М. Федюк, що викладав на перших курсах живопис, показував студентам принесені з дому старі, ще довоєнні, видання альбомів з репродукціями картин світової класики, і перед майбутніми митцями розкривалися не лише живописні достоїнства, а й глибокий філософський зміст творів видатних майстрів минулого. З-поміж українських митців колоризмом своїх робіт В. Черкасова особливо захоплювали живописці початку XX ст. – О. Мурашко, Ф. Кричевський, О. Шовкуненко як майстер акварелі, О. Новаківський, про якого багато розповідав Р. Сельський.

1951 року відділ графіки було закрито, студентам запропонували продовжити навчання, на вибір – у Київському або Харківському художніх вузах. Володимир Черкасов обирає рідний Харків, який, до того ж, славився своєю графічною школою. Його педагогами тут були Г. Бондаренко, Є. Єгоров, В. Мироненко, В. Селєзньов. До захисту він представив графічні портретні твори.

Отже, 1954 р. було завершено навчання у двох провідних мистецьких навчальних закладах України, які репрезентували дві мистецькі школи: львівську, що орієнтувалася на європейські модерні течії початку XX ст., і харківську, що схилилася до реалістичного мистецтва другої половини XIX ст. Це неминуче позначилося на творчості В. Черкасова. Декоративна експресія, емоційна виразність кольору, енергійний, вільний мазок львівської живописної школи органічно синтезувались у творчості митця з притаманним харківським майстрам аналітичним підходом до творення художнього образу, реалістичним трактуванням форми. З роками творчої праці на цьому плідному ґрунті роз-

винулося власне розуміння образно-пластичних проблем живописного твору, утвердилася творча індивідуальність митця.

1954 року, отримавши диплом художника, В. Черкасов повертається до Львова, куди його скерували на викладацьку роботу до Львівського училища прикладного та декоративного мистецтва. Викладав рисунок, живопис, теорію стилів. Викладацька робота захопила, спрямувала до вивчення теоретичних засад викладання живопису і рисунку в різних мистецьких школах Європи. В його руки потрапила монографія Н. Молевої та Є. Белютіна про відомі мюнхенські приватні школи Антона Ажбе і Шимона Голоші. Ця книга за часи Хрущова, як особливо «шкідлива» для радянських митців, була забронена та вилучена з обігу. Володимира Черкасова зацікавив їхній педагогічний метод, що ґрунтувався на об'єктивному пізнанні законів природи: вони вчили, кожний по-своєму, працювати з природою, ретельно вивчаючи її форму й конструкцію. Їхня методика була спрямована на розвиток індивідуальних здібностей учнів і формування власної манери. Велику увагу ці педагоги приділяли викладанню рисунку, вважали його чи не найважливішим предметом у системі художньої освіти. У живописі вони не визнавали будь-яких шаблонів і вважали необхідним для митця шукати нові художні прийоми, не спеціалізуючись на якомусь одному напрямку, а випробовувати себе в різних мистецьких течіях. Велику увагу ці митці-педагоги приділяли кольору та світлу.

Для педагога-початківця знайомство із цією книгою стало поштовхом для пошуків власної методики викладання художніх дисциплін. Уже тоді В. Черкасов прийшов до переконання, що викладання живопису і рисунку для художників декоративно-ужиткового мистецтва за методикою і вимогами мусить бути іншим, ніж для станковистів. Пізніше митець так сформулює свої педагогічні установки: «У процесі вивчення студентами об'єктивних закономірностей природи і мистецтва та ґрунтовної професійної підготовки по системі конструктивно-аналітичного аналізу побудови на площині тривимірної об'ємної форми (етап об'єктивного дослідження), настає необхідність оволодіння системою трансформації тривимірної форми у двовимірну, площинно-декоративну (етап суб'єктивно-

го дослідження, формотворчість» (з розмови автора статті з В. Черкасовим).

Отже, друга половина 1950-х рр. стала для В. Черкасова періодом активного накопичування теоретичних знань, коли він формувався як педагог і збирав творчий потенціал для роботи на мистецькій ниві.

1959 року В. Черкасов приходить, вірніше, повертається до інституту, але тепер вже як старший викладач кафедри рисунку. 1970 року він стає членом Співки художників України, 1971-го – отримав учене звання доцента, пізніше очолював кафедри рисунку і живопису, два роки – кафедру моделювання. 2002 року В. Черкасова було обрано на посаду професора кафедри академічного живопису Львівської національної академії мистецтва, у 2008-му – присвоєне почесне звання заслуженого художника України.

За усіма цими посадами і званнями – роки наполегливої праці. У педагогічній практиці В. Черкасов сповідує правило – розкрити творчу індивідуальність студента, допомогти йому знайти свій шлях у мистецтві. Працюючи зі студентами, вимагає від них не зовнішнього фіксування натури, а осмисленого підходу до виконання академічних завдань. Багаторічний власний творчий досвід привів до переконання, що методика викладання рисунку та живопису має ґрунтуватися на фундаментальній академічній підготовці, на основі якої надалі можна вирішувати образно-пластичні проблеми образотворчого мистецтва, тобто творче начало мусить мати під собою міцне академічне підґрунтя. Саме на таких засадах формувалася львівська живописна школа з її яскравими особистостями – О. Новаківським, Р. Сельським, К. Звіринським, Д. Довбошинським, Л. Медведем.

Роки творчої праці митця – це довгий шлях до самого себе, шлях самопізнання і пізнання життя в усьому розмаїтті його форм і образів. Багато на цьому шляху залежить від самого художника, від таланту, відміряного йому Богом, і великою мірою – від середовища, оточення, яке, особливо на ранній стадії становлення, допомагає глибше осягнути таємниці майстерності і визначити власні естетичні пріоритети. Система художніх цінностей В. Черкасова як творчої особистості складалася під впливом ба-

гатьох факторів і вражень. Важливими для нього були науково-творчі відрядження до Києва, Риги, Таллінна, Вільнюса, Петербурга, Москви, які розширювали його творчі обрії, розкривали педагогічний досвід інших мистецьких шкіл.

У Дзінтарі, працюючи на етюдах разом зі своїм колегою і приятелем, латвійським акварелістом М. Петрашкевичем, львівського живописця зацікавила віртуозність манери, блискуче володіння різними технічними та технологічними засобами виконання акварелі. Особливо приваблював В. Черкасова, який звик до насичених барв Карпат і Криму, стриманий сріблястий колорит природи Прибалтики. Під час численних поїздок по Литві, Латвії, Естонії у своїй серії акварелей митець вдало відтворив притаманну Прибалтиці колористику.

Цікавими і пізнавальними були науково-творчі відрядження В. Черкасова до Вищої школи поліграфії в Ляйпцігу, Академії мистецтв у Дрездені та Берлінської художньо-промислової школи, до Великотирновського університету ім. Кирила і Мефодія у Болгарії. 1978 року В. Черкасов стажувався у Дрезденській академії мистецтв, де відбулося його знайомство з Г. Бамесом, автором знаменитої книги «Пластична анатомія для художників». В основу свого методу Г. Бамес поклав системно-анатомічний аналіз фігури людини, взоруючись на рисунках класиків, передусім А. Дюрера та Г. Гольбейна. Володимир Черкасов згадує, як у розмовах з ним митець підкреслював, що треба не лише малювати з натури, а й перевіряти рухи корпусу, жести, напруженість або розслабленість м'язів. Засади бамесівської теорії дозволили художникові поглибити власну методику викладання рисунку і чітко диференціювати різні його типи – лінійно-конструктивний, конструктивно-анатомічний, світло-тіньовий, тональний, начерковий.

Протягом 1970-80-х рр. В. Черкасов був учасником традиційних в Україні живописних пленерів, цікавих не лише нагодою працювати творчо за етюдником, а й можливістю дискутувати, обговорювати з колегами живописні проблеми, передусім колористичні. Митець переконаний, що відчуття кольору для живописця – це як абсолютний слух для музиканта: якщо правильно «взяти» колір, то і тональність твору буде вирішено правильно.

Свої теоретичні засади й мистецькі вподобання художник втілює у численних творах – тут усе його життя, відчуття часу і простору, людського буття і природи.

Для живописця розкрити свій творчий задум засобами живописної мови – кольорово-тональними співвідношеннями – означає втілити на полотні свої враження від реального світу, сприйнятого не лише візуально, аналітично, а й емоційно, чуттєво. Митець не просто фіксує навколишній світ у його предметній реальності: він прагне осягнути його поезію, його мінливу багатолітність.

Оноре де Бальзак у своєму «Дорученні» (1832 р.) зауважив, що половина таланту художника полягає у вмінні вибрати з дійсності те, що може стати поетичним. Власне те, як художник здійснює свій вибір, що вважається йому найсуттєвішим, а що другорядним, яку художню форму обирає він для втілення своїх ідей, і визначає його індивідуальність, неповторність творчої манери. Володимир Черкасов вважає, що «основою образотворчого мистецтва є образна уява. Вона розвивається у процесі вивчення предмета, людини, явища та тих закономірностей, на підставі яких створюються цілісні, гармонійні, живописно-пластичні твори. Та вони повною мірою розкриваються в усій своїй красі та виразності лише тоді, коли генетично пов'язані з певною епохою, середовищем, національними традиціями та відтворені емоційно, самотньо. Саме тоді живопис набирає внутрішньої напруги, динаміки, соковитості кольору, декоративно-структурної якості» (з розмови автора статті з В. Черкасовим).

Образний лад картин В. Черкасова сповнений ясності та гармонії, організований виважено, без надмірних композиційних чи кольорових ефектів, бо в його основі лежить уважне спостереження за природою, прагнення розкрити її естетичне начало.

За роки творчої праці в художника виробився індивідуальний метод роботи. Перші враження від спілкування з моделлю або з природою на пленерних замальовках художник завжди піддає аналізу, підпорядковуючи загальне вирішення твору не миттєвому настрою, а продумано вибудовуючи образний лад картини. І водночас він прагне зберегти безпосередність враження, свіжість сприйняття, щоби відтвори-

ти образ у всій його життєвій повноті.

Ця програма особливо послідовно втілена у В. Черкасова в портреті. В його портретних творах ми зустрічаємось переважно з людьми творчих професій, отже, духовно йому близьких. Та чи полегшує це художникові роботу над створенням живописного образу? Однозначно на це питання не відповість, мабуть, і сам митець. Для нього портрет – це і відтворення характерних рис зовнішності, і пізнання людини, її складного духовного світу, який художник прагне розкрити емоційно стримано та психологічно достовірно, тому портрети передають настрої і характер людини. Такими є портрети львівського архітектора, лауреата Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка Мирона Вендзиловича, скульптора Олександра Пилева, Віталія, сина художника, низка жіночих образів. Це камерні твори, розраховані на споглядання. Увага художника сконцентрована на обличчі портретованого, як на головному духовному центрі картини, і руках, виразна пластика яких композиційно і змістовно доповнює образно-психологічну характеристику твору.

Робота над створенням портрета – це велике таїнство. Художник при всій об'єктивності завжди вносить у портрет частку свого «Я», відбляючи те, що найбільше імпує йому в тій чи іншій особистості. Можна сказати, що художник не «по-своєму» бачить модель, а бачить «своє» у моделі. У портретах драматургію образу В. Черкасов будує на пізнанні характеру моделі, уникаючи якихось раз і назавжди відпрацьованих прийомів. Процес роботи над портретом щоразу починається, як вперше. Навіть тоді, коли художника та його модель пов'язують роки знайомства, товариської приязні, він довго шукає той особливий «внутрішній мотив», який допомагає вловити індивідуально-неповторні якості, що становлять стрижень характеру особистості, і вже на цій основі знаходить живописно-пластичний модуль твору.

Це положення можна проілюструвати на прикладі портретів Миколи Колесси – диригента і композитора, лауреата Державної премії України ім. Т. Шевченка. Перший було виконано 1987 р., другий – 2008–2009 рр. У обох живописець апелює до «творчого духу», інтелекту видатного музиканта, але вирішує він це різними художніми засобами, що свідчить

про гостроту художнього бачення митця. У камерному портреті 1987 р. превалює артистизм натури, емоційна піднесеність, що підкреслено рухом голови, енергійно виліпленою ударами пензля, активно прописаним тлом, декоративним зіставленням кольорів – білого, чорного, темно-червоного. Інші, складніші, образні та, відповідно, й живописні завдання художник вирішує у портреті, написаному значно пізніше, коли композитор вже пішов з життя. Художник поставив перед собою мету створити в цьому портреті узагальнений образ Миколи Філаретовича Колесси як Творця, диригента, з діяльністю якого пов'язаний цілий історичний пласт української музичної культури. Вирішуючи це надзавдання, він уникає усього, що могло би відвернути увагу від натхненного обличчя і рук диригента. Художник підкреслює притаманну М. Колесі шляхетність, аристократизм: постава, виразні, винятково пластичні жести рук, риси обличчя передають внутрішній світ портретованого, вони сповнені життя і природності. Промовистий жест рук вносить у психологічну характеристику твору додаткові риси, розкриває неповторність образу диригента, його душевний стан, його життя в музиці. Майстерно передана пластика рук, пов'язана з віком і характером моделі. Руки тут говорять про людину не менше, ніж обличчя, вираз очей. Художник згадає вислів Миколи Філаретовича: «...кожна рука вільна і незалежна, але спільно вони малюють духовний образ твору. Ліва рука – почуттєва, від серця, а права – точна, від голови, розуму і від думки» (із розмови автора статті з В. Черкасовим). Так у творчості митця, в якій би галузі він не реалізував своє призначення, поєднується чуттєвий та аналітичний методи пізнання. Слова композитора запам'яталися і значною мірою вплинули на вирішення портретного образу, визначили його композиційний і живописний лад. У цьому творі В. Черкасов відмовляється від широкої живописної манери, декоративності. Портрет позначено стриманістю колориту, вирішеного акцентами чорного і білого, пом'якшених приглушеним червонуватим тлом. Деталі доповнюють образ, створюючи своєрідну замкнуту атмосферу, в якій людина живе своїм інтелектуальним життям. Пензель живописця ретельно вивіреніми тонально-колористичними зіставленнями, світ-

лотінню, м'якими рефlekсами ліпить форму, виявляє її конструктивно-пластичну сутність.

У пейзажах і натюрмортах В. Черкасов оперує більш експресивними, ніж у портретах, засобами живописного мовлення. Головним організуювальним первнем тут є колір у всьому багатстві нюансів. Щоб не малював художник – квітучі карпатські долини чи вузьенькі вулички кримських містечок, львівські ведуги, – він завжди у природі відкриває незліченну кількість мотивів, її фарби завжди співзвучні його колористичному обдаруванню. У сучасному українському живописі не просто стати новатором у пейзажі. Краєвиди В. Черкасова, – карпатські, кримські, прибалтійські, – полонять своєю живою, поетично осмисленою красою. Тонко спостережена в буянні весняного квіту або у щедроті своїх осінніх вогняно-золотистих фарб, природа у творах художника викликає асоціації, наводить на спогади, роздуми. Живописна мова пейзажних творів В. Черкасова енергійна, мазок широкий, динамічний: художник ніби поспішає вхопити прекрасну мить у спілкуванні з природою. Але при всій “плєнерності” і безпосередності вражень, у цих творах немає нічого випадкового, усе виважено, продумано, досконало організовано в завершений художній образ. Проблеми плєнерного живопису художник підпорядковує ритмічному ладу колірних плям і ліній. У краєвидах і натюрмортах особливо ясно відчуваються традиції львівської малярської школи початку ХХ ст. з її декоративно-живописними «симпатіями» у цих жанрах.

Твори В. Черкасова експонувалися на численних виставках, групових і персональних, з яких виставка 2009 р. у Львівській галереї мистецтв була найрепрезентативнішою. Митець прискіпливо відібрав кращі твори свого доробку, починаючи з 1960-х років. Оглядаючи цю ретроспективу, можна було відзначити, як з роками живописна манера митця ставала більш відкритою, емоційною. Збагачується колористична структура творів, з'являються глибші образні інтонації. Його картини здаються написаними легко, невимушено, але насправді за цією свіжістю і безпосередністю вражень стоїть тривала напружена робота. На думку приходять слова Клода Моне, які влучно характеризують виснажливу працю митця: «Коли дивишся на природу – чудове видовище, та можна збожево-

літи, коли намагаєшся все це написати».

Роки творчої і педагогічної праці В. Черкасова – це величезний набутий досвід, який він щедро дарує своїм учням, це постійні пошуки, сумніви, знахідки. Мабуть, цей творчий неспокій і становить неодмінну складову мистецького процесу, його сутність і рушійну силу.

ANNOTATION

Svitlana Lupiiu Volodymyr Cherkasov: artist, teacher. The article deals with the work of the artist and teacher V. I. Cherkasov. An art critique of his paintings performed in different genres also is presented in this article. It is noted that his painting style was formed under the influence of the Lviv school, which was guided by the modern trends of the West of the early twentieth century, and Kharkiv, that was inclined towards the realistic art of the second half of the nineteenth century. The article covers practically all the artist's picturesque works, artistic concepts of his work are revealed here.

Keywords: Lviv painting school, teaching method, portrait, landscape, still life, color, composition.